

*Пацурківський В. П.,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного і фінансового права,
Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича*

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП ДЕТЕРМІНІЗМУ ТА ПОСТРАДЯНСЬКА НАУКА ФІНАНСОВОГО ПРАВА

У чотирьохтомній «Новій філософській енциклопедії», що вийшла під егідою Інституту філософії Російської академії наук, детермінізм пояснюється як загальне вчення про взаємозв'язок та взаємозумовленість явищ і процесів реальності [1]. Уявлення про детермінізм входять до структури наукового методу – вони націлюють дослідника на аналіз та розкриття умов, причин і закономірностей будь-яких змін у природі, суспільстві та мисленні. Основу детермінізму становлять концепції причинності та закономірностей.

У науці виділяють два якісно відмінних між собою типи детермінізму – жорсткий детермінізм і нежорсткий (імовірнісний) детермінізм. При цьому моделі жорсткої детермінації та ймовірнісні моделі фактично розглядаються як два протилежних види базових моделей детермінізму. Перші акцентують увагу на аналізі зовнішніх детермінант, другі абсолютизують внутрішню детермінацію. Абсолютизація перших призводить до висновків, що в еволюційних процесах усе наперед задано і нічого якісно нового виникнути не може. Абсолютизація внутрішньої детермінації робить неминучими висновки про хаотичність, непередбачуваність еволюції.

Понад століття тому у науці з'явився третій підхід, який синтезував переваги перших двох підходів на основі моделі самоорганізації – вона враховує дію як зовнішніх, так і внутрішніх детермінант,

розглядає еволюційні процеси як дію необхідності, так і їх неминучу варіативність, відкритість майбутнього. М. Бунге зазначає, що сучасна наука «здійснює давно очікуваний синтез зовнішніх і внутрішніх детермінант, тим самим зберігаючи та водночас обмежуючи альтернативні доктрини всемогутності зовнішніх факторів та достатності самодетермінованості» [2].

Найпоширенішою формою методологічного принципу детермінізму у соціальних науках, у тому числі у правознавстві, з кінця ХІХ ст. і дотепер є принцип економічного детермінізму. Його традиційно пов'язують з марксистською соціологією, яка, відштовхуючись від концепції базису та надбудови, пояснює всі соціальні феномени, у тому числі й право, з погляду їх економічної зумовленості. Водночас неупереджений аналіз переконує, що принцип економічного детермінізму поділяється не лише марксистами та їх послідовниками, але й властивий усій ліберальній суспільній думці в цілому, починаючи від класичної політекономії А. Сміта [3] та закінчуючи «чиказькою школою» [4] економічних, соціальних та соціально-психологічних досліджень.

Водночас вважаємо за необхідне відзначити, що за багато століть розвитку природничих наук та наук про суспільство, у тому числі й правознавства, нагромадилося безліч фактів, які неможливо пояснити та зрозуміти з позицій методологічного принципу детермінізму, на що вже неодноразово зверталася увага наукової спільноти різними її представниками [5]. Тому, очевидно, буде правильним твердження про обмежену природу методологічного принципу детермінізму та наявність наукових проблем, що не можуть бути вирішені лише за його допомогою.

Чи затребуваний принцип економічного детермінізму пострадянською наукою фінансового права, а якщо так, то які наслідки його застосування? Яке місце даного принципу серед інших принципів науки фінансового права цього періоду? Чи містить він у собі ще прихований потенціал для науки фінансового права?

Навіть просте ознайомлення із узагальнюючими працями вчених юристів-фінансистів – підручниками, навчальними посібниками, монографіями, докторськими дисертаціями, що вийшли з-під їх пера за минуле двадцятиліття, не кажучи вже про спеціальний аналіз цих робіт, переконує, що можна знайти лише одиниці серед них, провідним методологічним принципом створення якої не був принцип

економічного детермінізму. Історично першими серед даних робіт були докторська дисертація [6] та монографія відомого вченого юриста-фінансиста О. І. Худякова, які мали пізніше помітний вплив на наукові пошуки інших пострадянських учених юристів-фінансистів. Обґрунтовуючи інститути фінансового права, він, зокрема, писав: «... найголовніше полягає в тому, що жоден інший критерій, крім як належність фінансових відносин до відповідного економічного інституту, не може бути покладений в основу формування як самих правових інститутів, так і їх системи ... основним критерієм, що лежить в основі поділу всього права на галузі, а галузей на розділи (інститути), виступає, як відомо, предмет правового регулювання. Ним у даному випадку є економічні фінансові відносини... Правових інститутів, які б не відповідали економічним, просто не буває» [7].

Аналогічними до підходу О. І. Худякова щодо природи залежності між публічними фінансами та фінансовим правом є підходи більшості пострадянських учених юристів-фінансистів. Про це можна переконалися зі змісту практично кожного підручника з навчальної дисципліни «Фінансове право» або інших узагальнюючих видань. Наприклад, відомий російський теоретик пострадянського фінансового права Ю. О. Крохіна резюмує: «... система фінансового права ... складається об'єктивно як відображення реально існуючих ... суспільних відносин у фінансовій сфері» [8].

Водночас у ряді нових узагальнюючих праць намітився відхід від доктрини жорсткого детермінізму фінансового права публічними фінансами і фінансове право розглядається з позицій його феноменологічності, але при цьому не заперечується соціальна зумовленість фінансового права [9]. А відомий російський теоретик фінансового права С. В. Запольський прямо зазначає, що «взаємозв'язок між фінансами і правом далеко не однолінійний...» [10]. Причому з часом останній підхід завойовує собі все більше прихильників.

В основі такого різного ставлення до питань зумовлення природи фінансового права економічними факторами лежить, на нашу думку, розуміння фінансового права як явища. Прихильники етатистської доктрини наділяють фінансове право властивостями, притаманними неживій природі. Прихильники людиноцентристської доктрини права фактично повністю відкидають зовнішню детермінованість фінансового права. На нашу думку, істину в даному питанні потрібно шукати поміж зазначених вище крайнощів.

Список використаної літератури

1. Новая философская энциклопедия: в 4-х т. Т. 1. – М.: Мысль, 2010. – С. 631.
2. Бунге М. Причинность / Бунге М. – М., 1962. – С. 201.
3. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Сміт А. – К.: Port-Royal, 2001. – С. 395–407.
4. Блауг М. Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют / Блауг М.; [пер. с англ.]. – М., 2004. – С. 248–251.
5. Овчинников Н. Ф. Методологические принципы и история научной мысли. – 2-е изд. / Овчинников Н. Ф. – М., 2003. – С. 224–238; Пригожин И. Время, хаос, квант / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М., 1994. – С. 8.
6. Худяков А. И. Правовые формы деятельности государства / Худяков А. И. – Алматы, 1996.
7. Худяков А. И. Избранные труды по финансовому праву / Худяков А. И. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2010. – С. 241.
8. Кровина Ю. А. Финансовое право России: учебник для вузов / Кровина Ю. А. – М.: Норма, 2004. – С. 71–72.
9. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс / Орлюк О. П. – К., 2010.
10. Запольский С. В. Дискуссионные вопросы теории финансового права: [монография] / Запольский С. В. – М.: Экемо, 2008. – С. 15.